

Kapitalizam: proizvođač nejednakosti

„Groblje je jedina zemlja u kojoj vlada ravnopravnost.“

Ante Dukić (1867-1951)

„Nevolja je s jednakošću što se želimo izjednačiti samo s onima koji su iznad nas.“

Henry Becque (1873-1899)

U ožujku ove godine u prodaji se našla knjiga o ekonomskoj teoriji i praksi, debela svojih skoro 700 stranica. Ni blizu nekom lakonotnom proljetnom štivu. Malo tko bi očekivao da će postati najprodavanijim naslovom u najvećoj svjetskoj trgovini knjiga (Amazon); iznad i krimića i ljubića. Od pojave ne izlazi s liste deset najprodavanijih, i fama oko nje ne jenjava. Autor je Thomas Piketty, 43-godišnji francuski profesor ekonomije, a djelo nosi naslov „Kapital u 21. stoljeću“. Često se referira skraćeno, samo kao Kapital, očito prizivajući u svijest Marxa (The Economist je donio prikaz knjige s naslovom „*Moderni Marx*“).

Piketty je stručnjak u području ekonomske nejednakosti, i doktorirao je na redistribuciji bogatstva. Temeljna teza njegova Kapitala jest da nejednakost u kapitalizmu nije slučajna, već da je rastuća nejednakost izraziti proizvod kapitalizma. Iako toliki odjek na knjigu ovakve vrste iznenađuje, može se razumjeti zašto je izazvala senzaciju. Nalazimo se u suvremenoj eri globalnih financijskih kriza i recesija, koje su poljuljale vjeru u do jučer dominantne ekonomske paradigme. Kapitalizam često i u mnogim izrazima pokazuje i svoje ružno, nehumano lice, a narod nije slijep.

Kao „središnju kontradikciju kapitalizma“ Piketty identificira pojavu u kojoj je prinos na kapital veći od stope rasta ekonomije što bogate čini sve bogatijima, a to ga je učinilo junakom ljevice. (Da razjasnimo, ljevica se na zapadu zalaže za socijalnu državu i radnička prava, i nema veze s ovom „našom“. Primjerice, ne bi im palo na pamet sindikalnog čelnika usred štrajka slati u zatvor, jer su mu, gle slučaja – baš sad, pronašli kakav prekršaj koji je navodno učinio prije dvadesetak godina.) Pritom se čak ni ne obaziru na previd autora koji je propustio ukazati na neodrživu pretpostavku o ekonomskom rastu kao trajnom i nepoderivom alatu općedruštenog napretka. Nedovoljno se upire prstom u neodrživost srljanja i trke za ekonomskim rastom, znamo li da eksponencijalni, neograničeni rast nije moguć na planetu koji ima ograničene resurse. Nisu li i poplave, kao vjerojatna (ili barem vrlo moguća) posljedica globalnog zatopljenja i otapanja ledenjaka, dokaz potrošenosti ideja o neprestanom rastu?

Donedavno se smatralo, dobrim dijelom pod utjecajem političkih i ideologijskih pritisaka, da je kapitalizam superioran i stoga što vodi *smanjenju* društvenih nejednakosti. Naime, nejednakost se u SAD-u od I. svj. rata do 1960-tih smanjivala, što je dobro poslužilo promotorima kapitalizma za ideološku propagandu. Piketty tvrdi kako je to rezultat Velike depresije, porezne politike nakon depresije, te II. svj. rata uslijed kojega su plaće postale ujednačenije, no da su dugoročni trendovi sasvim drugačiji.

Kako ostvariti pravednu jednakost, znamo li da gospodar nije svakom dao isti broj talenata?

Nejednakost je gorući problem sadašnjice, i za prioritet postavljaju ga papa Franjo, predsjednici SAD-a, Kine, direktori MMF-a i čelnici brojnih drugih utjecajnih institucija. Ljudi su rođeni nejednaki, ali imaju jednaka prava (ili bi barem trebali imati, i tomu težimo). Jednakost pred zakonom jedan je od temelja civiliziranog društva. Različite plaće za isti rad smatramo nepravdom, a nepravda boli. Lijek za ove boli nisu uravnilovke, povijest je pokazala. U ekonomskom sustavu u kojemu su plaće nasilno izjednačene radnici se manje trude, jer – radio više ili manje – plaća je ista. Jedna od početnih točki kineskih reformi i tamošnjeg puta iz komunizma u kapitalizam bio je tajni ugovor kineskih seljaka u selu Xiaogang 1978. godine, kojega su potpisali i sakrili u krov potleušice. Seljaci su radili u zadrugama, a bili su gladni. Svi plodovi rada išli su u zadrugu. Država je oduzela sve, i privatnog vlasništva nije bilo. Stoga su potajice među sobom podijelili zemlju i dogovorili se da prinos preostaje onome tko je zemlju obrađivao, a dio će dati državi. „Problem“ je nastao kada je urod bio peterostruko veći od očekivanog (jer su se seljaci daleko više trudili): kako to objasniti partijskim komesarima?

Kineski seljaci nisu imali nikakvo bogatstvo – sve što su imali je rad; ruke. Dakle, bili su jednaki u bogatstvu (nitko nije imao ništa, zemlja je i dalje bila državna, a oni su ju samo obrađivali), ali su bili nejednaki u radu. Urod (plaća) ih je motivirao na rad. Piketty stavlja naglasak na nejednakosti koje su rezultat stečenog bogatstva, a ne na razlike u plaćama, jer je suvremena nejednakost u bogatstvu (imovini) znatno veća nego nejednakost u plaćama. Uobičajeno je i očekivano da će ljudi za različite poslove primati nejednake plaće. Doduše, i među plaćama nejednakost izrazito raste, pa se može promatrati kako je omjer plaća generalnog direktora i radnika sve veći, odnosno kako si visoki menadžment isplaćuje sve više i više. Prosječna plaća radnika od 1978. do 2012. rasla je 5,4%, dok je plaća direktora rasla 875%. Godine 1965. prosječna plaća radnika je bila 20 puta manja od plaće direktora, a 2012. je oko 200 puta manja (izvor: Economic Policy Institute). Konkretno, generalni direktor tvrtke PepsiCo je u 2012. imao 270 puta veća primanja od svog prosječnog zaposlenika; direktor Coca-Cole 580 puta; direktor Nike-a 1050 puta; a rekord je 1795 puta u tvrtki JC Penney (izvor: Bloomberg).

No, manji je problem znatna razlika u primanjima; veći je u naknadnom rastućem jazu između imovine bogatih i imovine „prosječnih“. Oni na vrhu piramide jednom stečeno bogatstvo umnožavaju po većoj stopi nego što je stopa rasta imovine onih u sredini i na dnu piramide, pa se ponor među njima produbljuje. Još se može lamentirati je li ovaj ili onaj vrijedan svoje velike plaće, ali beba koja se položi u zlatnu kolijevku ne može i ne smije biti vrjednija od bebe koja je na svijet došla u stračari. Nažalost, njihov životni put neće biti predodređen načelima meritokracije, gdje veći trud i veće zalaganje rezultiraju većim bogatstvom. Djeca onih koji nisu u vrhu nemaju jednake prilike i jednake mogućnosti kao jednako talentirana i jednako inteligentna djeca onih koji jesu u vrhu. Kolika nepravda: ne omogućiti najmanjima jednake uvjete razvoja i jednake životne prilike! Poput nekog sportskog nadmetanja na kojemu jedan natjecatelj dođe u najmodernijoj opremi, drugi dođe i žedan i gladan, a pritom je drugi daleko talentiraniji. Onda se prvi nakon pobjede raduje „svom“ uspjehu.

Pitanje je stoga: kako bogati stječu svoje bogatstvo – pretežno radom ili pretežno

naslijeđem? Kritičari Pikettyja tvrde: radom. No, gotovo nitko nije sam stekao svoje bogatstvo, i teško može opstati ona „ja sam toga vrijedan jer sam puno radio“. U mehanizmu kreacije bogatstva ima mnogo kotačića – nikada samo jedan, a onaj koji upravlja tim mehanizmom, tim strojem, krivo smatra da je mehanizam zapravo on sam. On doista može biti (i često jest) pokretač stroja, ali nikada nije *cijeli* stroj. Lijepo je to sročila jedna američka političarka: „Napravio si uspješnu tvornicu? Izvrsno! Ali proizvode te tvornice distribuiraš po cestama koje svi plaćamo. Zaposlio si radnike čije obrazovanje smo svi platili. Uživao si sigurnost u poslovanju jer te čuvala policija, vojska, vatrogasci, i liječnici koje svi plaćamo. Zadrži velik dio svoje dobiti, ali dio dobiti trebaš dati nazad društvu, jer je to dio društvenog ugovora.“ Ili riječima Pikettyja: „Tržište i privatno vlasništvo trebaju biti robovima demokracije, a ne obratno.“ Tržišna ekonomija neće sama od sebe izgraditi demokratske institucije i demokratsko društvo. Ako se sustav obrazovanja, kao jedan od najvažnijih sustava inkluzije i izjednačavanja građana prepusti tržišnim principima, jasno je da će mu samo bogati imati pristup. Slično je i sa zdravstvenim sustavom. Ne može se govoriti ni o demokraciji ni o jednakosti ondje gdje samo manjina ima privilegije biti obrazovanom i zdravom.

Gdje je izlaz iz spirale rastuće nejednakosti? Piketty predlaže jednostavno, a istodobno teško provedivo rješenje: oporezivanje. Porez na imovinu, i to ne prevelik, ali usmjeren na najbogatije. Cilj nije smanjenje ukupnog bogatstva, nego pravedniji i egalitarniji raspored, nešto poput „robinhudske“ redistribucije.

Postoji li alternativa, neko drugo rješenje? Uvijek, naravno. Revolucija.

OKVIR:

Grešni profesor

Vrijednost rada francuskog profesora očituje se među ostalim i u minucioznom prikupljanju povijesnih izvora, odnosno najveće svjetske baze podataka o prihodima i bogatstvu koju je sa suradnicima gradio tijekom 15 godina. Kako svaka akcija izaziva reakciju, bilo je za očekivati da će Pikettyjev Kapital obilovati kritičarima, osobito onima koji prosperiraju u suvremenom kapitalizmu. No, po pisanju Financial Timesa, Piketty nije samo konceptualno u krivu, već i kvantitativno. Ima, kažu, greške u računu. Naime, za dugoročnu povijesnu analizu potrebni su relativno opsežni podaci i iz dalje prošlosti, a oni su često oskudni ili nepostojeći. Piketty je javno objavio podatke koje je prikupio, brojke na temelju kojih je došao do svojih zaključaka, i sada mnogi kopaju po njima kako bi se osobno uvjerali u njihovu (ne)točnost. Zašto? Ako se neka teorija želi etablirati potrebno ju je potvrditi stvarnim podacima, brojkama iz realnosti. Jednako tako, kada se neka teorija želi opovrgnuti, potrebno ju je kvantitativno „srušiti“ – brojkama. No, podaci iz dalje prošlosti često uopće ne postoje; stoga se teorija ne može pravo ni dokazati ni opovrgnuti (barem ne u kratkom roku).

Piketty se, izgleda, našao u tom procjepu. Ima solidnu teoriju, ali podaci temeljem kojih potvrđuje svoju teoriju dovedeni su u pitanje. Diskusija je tek započela, i vrijeme će pokazati je li Piketty u računici doista gadno griješio, do te mjere da mu cijela teorija pada u vodu, ili njegova teorija o kapitalizmu koji uporno stvara i proširuje društvene nejednakosti može opstati unatoč nekim (eventualnim) rupama u računu.

OKVIR:

„Središnja kontradikcija kapitalizma: $r > g$ “

Sveukupan zaključak ove studije je da tržišna ekonomija koja se temelji na privatnom vlasništvu, kada se prepusti sama sebi, sadrži snažne sile konvergencije, vezane osobito uz difuziju znanja i vještina; ali također sadrži i snažne sile divergencije koje su potencijalna prijetnja demokratskim društvima i vrijednostima društvene pravde na kojima su zasnovana. Osnovna sila destabilizacije odnosi se na činjenicu da prinos na kapital, r , može biti značajno veći u dugim vremenskim razdobljima od stope rasta prihoda i količina proizvodnje, g . Nejednakost $r > g$ implicira da bogatstvo akumulirano u prošlosti raste brže od plaća i količina proizvodnje. Ova nejednakost izražava temeljnu logičku kontradikciju. Poduzetnik neizbježno postaje rentijerom, sve dominantnijim i dominantnijim nad onima koji nemaju ništa osim svoga rada. Jednom kada je prikupljen, kapital se reproducira brže nego što rastu količine proizvodnje. Prošlost proždire budućnost. Posljedice na dugoročnu dinamiku raspodjele bogatstva su potencijalno zastrašujuće, osobito kada se uzme u obzir da prinos na kapital direktno varira s veličinom početnog uloga i da se divergencija u raspodjeli bogatstva događa na globalnoj razini.“

Thomas Piketty, Kapitalizam u 21. stoljeću, Belknap Press, 2014. str. 571.

85 najbogatijih ljudi svijeta imaju imovine koliko i 3,5 milijardi najsiromašnijih u svijetu. (Izvor: Oxfam.org)